

Ville Kivimäki, Tuomas Tepora, Tanja Vahtikari ja Ville Yliaska

Uusi nationalismitutkimus ja historia

Eletty kansakunta toisen maailmansodan ja vuoden 1990 murroskohtien jälkeen

Nationalismitutkimus on monitieteinen tutkimuskenttä, jossa kysymykset, aineistot ja menetelmät vaihtelevat. Nationalismi itse väistelee yksinkertaisia määritelmiä. Tutkijat ovat eri aikoina selittäneet eri tavoin nationalismin keskeiset syyt ja merkitykset, mutta joka kerta se on ilmiönä luiskahtanut käsistä ja vaatinut uutta käsittelyä. Tämä on tietenkin historiallisten tutkimuskohteiden yleinen ominaisuus: niihin palataan uudestaan kunkin aikakauden näkökulmista ja tiedonintresseistä. Verrattuna moniin muihin aatteisiin, jotka alkoivat kehkeytyä 1700- ja 1800-lukujen taitteessa, nationalismi näyttää kuitenkin 2020-luvulla poikkeuksellisen elinvoimaiselta ja muuntuvaiselta. Kyse on yhdestä modernin maailman ylijarjaisimmista, globaaleimmista ilmiöistä, jonka katoamista ja uutta nousua on ennustettu vuoron perään – joskus samaan aikaan.¹ Nationalismin erityinen kiehtovuus liittyy sen ajankohtaisuuteen: onko vuoden 2024 nationalismissa edelleen kyse samasta ilmiöstä kuin vuonna 1824 tai 1924? Mikä nationalismissa on pysyvää ja mikä muuttuvaa? Johdantoartikkelimme tavoitteena on pohtia, mitä erityistä annettavaa nationalismitutkimuksella on toisen maailmansodan jälkeisen historian ymmärtämiseksi ja mitä virikkeitä Suomen historiasta 1940-luvulta 2000-luvulle voidaan toisaalta saada nationalismitutkimukseen.

Tutkijoiden kesken ei siis ole selvää yhteisymmärrystä siitä, mitä nationalismi on: ideologia, poliittinen liike, kieli-identiteetti, kansalaisuskonto, kollektiivinen kokemus, etninen ryhmäytyminen, kulttuurinen merkitysjärjestelmä vai eletty, henkilökohtaisesti ja kehollisesti koettu yhteenkuuluvuuden tunne kansakuntaan? Nationalismin voi perustellusti sanoa olevan näitä kaikkia yhtä aikaa. Sen voi tutkimuksessa paikantaa hyvin erilaisiin konteksteihin filosofiasta filateliaan – tai tilastotieteestä YouTube-videoihin, kuten tämänkin teemanumeron artikkelit osoittavat. Poliittisena isminä nationalismissa on erikoista, että harva kansallismielinenkään ryhmä kuvailee itseään sen avulla, vaan termi toimii yleensä kielteisenä määreenä. Nationalismia on kaikkialla, mutta harva ilmoittautuu nationalistiksi.²

Eri historiallisten ajankohtien tarkastelussa korostuvat nationalismin eri puolet. Joskus kyse on äänekkäästä poliittisesta agitaatiosta, toisena hetkenä taas huomaamattomista arkipäivän käytännöistä; yhdessä tilanteessa nationalismi ilmenee ruohonjuuritason kulttuurisena vastarintana, toisena taas alistavana valtioideologiana tai rasistisena väkivaltana. Nationalismin moni-ilmeisyys ja muuntuvuus aiheuttavat historian-tutkimukselle epistemologisia ja metodologisia haasteita. Erilaista nationalismia näyttää löytyvän lähes kaikkialta, mistä tutkija sitä etsii. Pitäisikö

1. Umut Özkırımlı, *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. Third edition. Palgrave 2017 (alkuteos 2010), 1.

2. Nationalismista poliittisena, voittopuolisesti negatiivisena käsitteenä ks. Pauli Kettunen, The Concept of Nationalism in Discussions on a European Society. *Journal of Political Ideologies* 23:3 (2018), 342–369. <https://doi.org/10.1080/13569317.2018.1502943>

nationalismi ilmiönä siis määritellä tarkemmin, jotta sen rajojen tunnistaminen olisi selkeämpää ja jotta voisimme paremmin havaita tilanteita, jolloin nationalismia ei löydy tai se ilmenee heikompana? Samalla herää kysymys, millaisilla yhteisillä käsitteillä ja menetelmillä nationalismin hyvin erilaatuisia ilmenemismuotoja voi tutkia? Nationalismitutkimuksen monipuolisuus on kuitenkin myös sen vahvuus: kyse ei selvästikään ole vain poliittisen ideologian aatehistoriasta.³

Omaan kansakuntaan kuulumisen lisäksi nationalismin vahvuus tulee esiin siinä, kuinka itsestään selvästi ajattelemme maailman jakautuvan itsenäisiin kansallisvaltioihin. Niin matkustaessa kuin iltauutisia seurattaessa maat ja niiden rajat tuntuvat luonnolliselta, universaalilta tavalta hahmottaa maailmaa, jossa elämme. Sama pätee tieteelliseen tutkimukseen, jossa yksittäinen kansakunta on usein kyseenalaistamaton tapa rajata tutkimusaihe tai määritellä yksiköt, joita työssä vertaillaan. Yksi nationalismitutkimuksen tavoitteista on toimia ”metodologisen nationalismin” kritiikkinä ja tehdä näkyväksi aksioomia, jotka ohjaavat ja rajaavat historiantutkijoidenkin ”kansallista katsetta”.⁴

Historiallisen Aikakauskirjan teemanumeron 4/2024 aiheena on nationalismi ja eletty kansakunta Suomessa toisen maailmansodan jälkeen aina 2000-luvun alkuun saakka. Nume-

ron lähtökohtana on havainto siitä, että suomalaisessa historiantutkimuksessa nationalismia on käsitelty erityisesti 1800-luvun ”kansallisen heräämisen”, vuosisadan vaihteen poliittisen aktivoitumisen, itsenäistymisen ja sisällissodan, 1920- ja 1930-lukujen jännitteiden sekä talvi- ja jatkosodan yhteyksissä.⁵ Toisen maailmansodan jälkeisen aikakauden osalta nationalismin merkitys on jäänyt historiantutkimuksessa paljon vähemmälle huomiolle. Sodan lopputulos, uudet poliittiset realiteetit ja kansallismielisten järjestöjen lakkautukset vaikuttivat siihen, että aiempi aggressiivinen, viholliskuvia rakentava retoriikka katosi suomalaisesta julkisuudesta. Nationalistista ”kansalliskiihkoa” ei koettu enää sopivaksi.⁶

Muutos ei välttämättä ollut yhtäkkinen ja kertakaikkinen, mutta vähitellen esimerkiksi valkoisen Suomen kansallismielistä narratiivia haastettiin laajemmin, kun punaisten kokemukset integroitiin kansallisen kehyksen sisään, ja 1960-luvulta alkaen taiteilijat ja kulttuuriradikaalit etsivät isänmaallisen pyhän rajoja karnevalisoimalla kansallisia symboleja. Näitä sodan jälkeisiä muutoksia on tarkasteltu etenkin sukupolvi-teorioiden sekä kulttuuristen ja poliittisten hegemoniakamppailujen kautta.⁷ Nationalismin historian näkökulmista sodanjälkeistä aikaa on sen sijaan tutkittu harvemmin.

3. Vrt. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. WSOY 2004, 40–42.
4. Pauli Kettunen, Historian poliittisuus ja kansallinen katse. *Historiallinen Aikakauskirja* 101:1 (2003), 9–21. <https://doi.org/10.54331/haik.138986>
5. Matti Klinge, *Kansalaismielen synty. Suomen ylioppilaiden aatteet ja järjestäytyminen ilmentämässä yleisen mielipiteen ja kansalaistietoisuuden kehittymistä v. 1853–1871*. Helsingin yliopisto 1967; Risto Alapuro, *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilaslääke ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. WSOY 1973; Juha Siltala, *Lapuan lääke ja kyydytykset 1930*. Otava 1985; Risto Alapuro et al. (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1987; Irma Sulkunen, *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Historiallisia Tutkimuksia 134. SHS 1986; Aira Kemiläinen, *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. Historiallisia Tutkimuksia 177. SHS 1993; Ilkka Liikanen, *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia Tutkimuksia 191. SHS 1995; Juha Siltala, *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Otava 1999; Johanna Valenius, *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. Bibliotheca Historica 85. SKS 2004; Marja Jalava, *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*. Bibliotheca Historica 98. SKS 2005; Ilona Kempainen, *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Bibliotheca Historica 102. SKS 2006; Tuomas Tepora, *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*. WSOY 2011; Jouni Tilli, *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Atena 2014; Pekka Valtonen, *Kosmopolitteja ja kansallismielisiä. Aatteiden kamppailu sotienvälisessä Suomessa*. Gaudeamus 2018; Reetta Eiranen, *Lähisuhteet ja nationalismi. Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä*. Tampereen yliopisto 2019.
6. Kokoavia esityksiä suomalaisista isänmaallisuuden kokemuksista toisen maailmansodan jälkeen ovat mm. Yrjö Niiniluoto, *Mitä on olla suomalainen*. Otava 1958; Simo Talvitie (toim.) *Minun isänmaani. Isänmaan monet kasvot*. WSOY 1974; Simo Talvitie (toim.) *Entä minun isänmaani?* WSOY 1975.
7. Ks. esim. Marja Tuominen, *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia?” Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Otava 1991; Pertti Alasuutari, *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Vastapaino 1996; Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 831. SKS

Nationalismi ei kuitenkaan kadonnut vaan muuttui vuosien 1944–1945 jälkeisessä Suomessa. Tähän ovat kiinnittäneet huomiota etenkin alue- ja maantieteilijät, jotka ovat tarkastelleet tutkimuksissaan suomalaisten kansallisia ja paikallisia identiteettejä, kulttuurisia kuvastoja sekä rajanvetoja vuodesta 1945 eteenpäin.⁸ Nationalismi nivoutui vaihkeaksi esimerkiksi orastavan hyvinvointivaltion rakenteisiin, lasten kasvatukseen ja koulutyöhön, sodan muistamiseen, sukupuoli-rooleihin, urheiluun ja kulttuuriin sekä vaikutti monella muulla tapaa suomalaisten elämään ja identiteetteihin. Nationalismi arkipäiväistä, viihteellistä ja lauhtui verrattuna edeltävien vuosikymmenten näkyvästi ”kuumaan kansallismielisyyteen”.

Kiihkeä kansallismielisyyksään ei tyystin kadonnut, vaan talvehti sotien väliseltä ajalta periytyvien käytänteiden ja muistamisen tapojen yhteydessä esimerkiksi osana entisen äärioikeiston ja kansalliskonservatiivisten piirien aate-maailmaa. Läpi kylmän sodan jatkunut, 1900-luvun alkupuolen sotiin liittynyt kansallinen muistikulttuuri piti puolestaan yllä käsitystä uhrausten velvoittavuudesta, vaikkakin sovittelevassa muodossa. Samalla säilytetyn itsenäisyyden muisto merkityksellisesti suomalaista kansakuntakokemusta siten, että se soveltui hyvin kylmän

sodan ajan puolueettomuutta korostaneeseen yhteiskunnalliseen ilmapiiriin.⁹

Kylmän sodan päättyminen muutti jälleen suomalaisen nationalismin luonnetta. ”Uuspatriotismiksi” kutsuttu käänne kiteytyi toisen maailmansodan muistikulttuurin uudessa nousussa ja haastoi sodanjälkeisen ajan varovaista sodan käsittelyä. Epäselväksi jäänyt sodan lopputulos vaihtui uudessa ilmapiirissä selkeään, moraaliiseen voittoon. Veteraani- ja sotasukupolvi nostettiin julkisuudessa jalustalle, ja kylmän sodan ”suomettuneisuuden” aika näyttäytyi uusissa diskursseissa epäisänmaallisena aikakautena. 1990-luvulla suomalaisten identiteetit vaikuttivat olevan murroksessa. Lama-Suomessa toisen maailmansodan muistaminen vahvasti koke-musta suomalaisuudesta, samalla kun Euroopan unioniin liittyminen muokkasi identiteettejä ja nationalismia uuteen suuntaan – niin vahvistaen kuin uhaten kokemuksia kansakuntaan kuulumisesta.¹⁰

2000-luvulla puolestaan kansallismielisten puolueiden kannatus on kasvanut Euroopassa ja internet on muokannut nationalismia yhä globaalimpaan suuntaan. Esimerkiksi erilaiset identiteetteihin ja maahanmuuttoon liittyvät verkkokeskustelut liikkuvat nopeasti yli kansallisten rajojen.¹¹ EU:sta ja muista ylikansallisista

2001; Risto Turunen, *Uhon ja armon aika. Suomalainen kirjallisuusjärjestelmä, sen yhteiskuntasuhteet ja rakenteistuminen 1944–1952*. Joensuun yliopisto 2003; Katja-Maria Miettunen, *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. Bibliotheca Historica 126. SKS 2009.

8. Anssi Paasi, *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Boundaries*. Wiley 1996; Maunu Häyrynen, *Kuivitetu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaoston rakentuminen*. SKS 2005; Jouni Häkli, Regions, Networks and Fluidity in the Finnish Nation-State. *National Identities* 10:1 (2008), 5–20. <https://doi.org/10.1080/14608940701819751>; Pauliina Raento & Stanley D. Brunn, Picturing a Nation. Finland on Postage Stamps, 1917–2000. *National Identities* 10:1 (2008), 49–75 <https://doi.org/10.1080/14608940701819777>; Sami Moiso, *Valtio, alue, poliittikka. Suomen tilasuhteiden sääntely toisesta maailmansodasta nykypäivään*. Vastapaino 2012; Hannu Linkola, ”Niin todenmukaista kuin mahdollista”. *Maisemavalokuva suomalaisessa maantieteessä 1920-luvulta 1960-luvulle*. Helsingin yliopisto 2013 <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/41962>; Salla Jokela, *Tourism, Geography and Nation-Building. The Identity-Political Role of Finnish Tourism Images*. Helsingin yliopisto 2014; Anssi Paasi, Dancing on the Graves. Independence, Hot/Banal Nationalism and the Mobilization of Memory. *Political Geography* 54 (2016), 21–31. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2015.07.005>.
9. Historiantutkimuksen puolella nationalismin sodanjälkeiseen jatkuvuuteen ja muuntumiseen ovat kiinnittäneet huomiota esimerkiksi Tiina Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Otava 2006; Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino 2008; Ilkka Levä, *Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997*. Bibliotheca Historica 116. SKS 2008; taidehistorian puolella Riitta Kormanen, *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Turun yliopisto 2014. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5897-9>.
10. Sirkka Ahonen, *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. SHS 1998; Tiina Kinnunen & Markku Jokisipilä, Shifting Images of ”Our Wars”. Finnish Memory Culture of World War II. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 450–464; Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012; Ville Kivimäki, Between Defeat and Victory. Finnish Memory Culture of the Second World War. *Scandinavian Journal of History* 37:4 (2012), 482–504.
11. Terry Flew & Petros Iosifidis, Populism, Globalisation and Social Media. *International Communication Gazette* 82:1 (2020), 7–25. <https://doi.org/10.1177/1748048519880721>.

organisaatioista huolimatta poliittiset vastaukset esimerkiksi koronapandemian, Ukrainan sodan tai taloustaantumien kaltaisiin kriiseihin perustuvat voimakkaasti kansallisiin intresseihin ja usein vahvan nationalistiseen retoriikkaan.¹²

Sodanjälkeisen nationalismin arkipäiväinen latenttisuus ja toisaalta jyrkän kansallismielisten puhetapojen voimakas paluu julkisuuteen 1990-luvulta alkaen johdattavat ajatukseen, että nationalismia on historiantutkimuksessakin analysoitava selvemmin episodimaisena, aaltoilevana liikehdintänä, jossa kuumat ja lauhtuneet jaksot vaihtelevat ja limittyvät. Modernisaation pitkään kaareen ja kansallisvaltioiden rakentamiseen kiinnittyvät suuret historialliset nationalismiselitykset eivät välttämättä sovellu parhaiten tähän tehtävään, sillä niiden lähtökohtana on nationalismiin kytkös teollistumisen, tiedotusvälineiden kehittymisen ja kansalaisyhteiskunnan synnyn kaltaisiin, Suomen tapauksessa 1800-luvulta alkunsa saaneisiin ilmiöihin. Tarvi-

■ Kuva 1. Yksi 1990-luvun vahvimpia kollektiivisia kansakuntakokemuksia Suomessa oli vuoden 1995 jääkiekon maailmanmestaruus. Kuvaaja Matti Niemi, Helsingin kaupunginmuseo.

taankin siis analyttisiä näkökulmia, jotka liittyvät nationalismiin vaihteleviin ajallisiin ja paikallisiin konteksteihin sen sijaan, että paikalliset tapaustutkimukset vain ruokkivat suurta historiallista modernisaatiokertomusta.

Palaamme johdantoartikkelin lopussa kysymykseen toisen maailmansodan jälkeisen nationalismin erityispiirteistä Suomessa, samalla kun esittelemme teemanumeron tutkimusartikkelit. Seuraavaksi käsittelemme ensin klassisen nationalismitutkimuksen keskeisiä painopisteitä ja selitysvoimaa sekä sen jälkeen uudempaa ”banaalin”, arkipäiväistyneen ja sukupuolittuneen nationalismin tutkimuskenttää, jolla näemme erityistä

12. Ks. esim. teemanumero ”Pandemic Nationalism”, *Nationalities Papers* 50:1 (2022); Tuomas Forsberg, Sodassa koronavirusta vastaan? COVID-19 ja metaforien pandemia. *Kosmopolis* 50:2 (2020), 104–115; Simo Alastalo, ”Pikkuisen talvisodan henkeä”. Nyt puhuu Suomea koronan jälkeiseen aikaan johdattavan selvitysryhmän johtaja. *Demokraatti* 2.4.2020; Tuomas Tepora, Sota sanoittaa koronapandemiaa. Huhut ja talvisota modernina myyttinä. *Alusta! Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden verkkolehti*. 10.2.2022. <https://www.tuni.fi/alustalehti/2022/02/10/sota-sanoittaa-koronapandemiaa-huhut-ja-talvisota-modernina-myyttina/>

merkitystä vuoden 1945 jälkeisen nationalismin historian tutkimukselle niin Suomessa kuin laajemminkin. Näiden jälkimmäisten tutkimussuuntien osalta esittelemme pääasiassa muualla kuin historian piirissä kehiteltyä nationalismitutkimuksen teoriaa ja käsitteistöä. Sen jälkeen yhdistämme keskustelun nationalismin tunne- ja kokemushistoriaa, ”elettyä kansakuntaa”, tarkastelemaan uudempia näkökulmiin.

Nationalismin historian klassiset teoriat

Kriittinen nationalismitutkimus lähti liikkeelle yhteiskunnallista valtakamppailua, luokkajännitteitä ja nationalismin poliittista välineellisyyttä korostavista suuntauksista, joissa tarkasteltiin 1800-luvun uusia nousevia porvariseliittejä rakentamassa kansakuntaa ja haastamassa monarkian, aateliston ja papiston vanhaa valtaa. Nationalismin alkupiste oli siis poliittisessa, kansankielisessä mobilisaatiossa sekä kapitalismin ja teollistumisen laajenemisessa osana modernisaatiokehitystä. Näin kansakuntaan liitetyt ”kansanomaiset”, ”ikiaikaiset” perinteet ja symbolit ovat tietoisesti rakennettuja ”keksittyjä traditioita”, joiden tarkoituksena on poliittinen vallankäyttö ja siihen liittyen aivan uuden, modernin kansallisen identiteetin luominen. Nationalismi oli seurausta modernisaatiosta ja se palveli eri tarpeita radikaalisti muuttuvissa yhteiskunnissa: uudenlaista vallan legitimaatioita ja valtiomuodostusta, teollisuuskapitalismin leviämistä ja sen seurausten hallintaa, luokkien ja etnisten ryhmien keskinäistä statuskamppailua. Tutkimussuunnan merkittävimpiä teoreetikkoja ovat olleet sosiologi ja filosofi Ernest Gellner sekä historian tutkijat Eric Hobsbawm ja Miroslav Hroch.¹³

Samaan aikaan nationalismin välineellisyyttä korostaneiden teorioiden kanssa politologi ja historian tutkija Benedict Anderson toi omassa tutkimuksessaan esiin kansakuntaan kuulumisen horisontaalisena, ihmisiä yhdistävänä tasavertaisuuden kokemuksena. Eroista huolimatta myös

Andersonin nationalismitheoria liittyy olennaisesti modernisaatioon: hänen määrittelemänsä ”kuvitellut yhteisöt” syntyivät ennen kaikkea 1800-luvun kirjapainokapitalismin, siis laajalevikkisen kansankielisen sanomalehdistön ja kirjallisuuden vaikutuksesta, jotka loivat yhtäaikaisuuden ja ylipaikkaisuuden kokemuksia muotoaan hakevan kansallisen yhteisön jäsenille.¹⁴

Yksi Andersonin ajattelun hedelmällisimmistä oivalluksista liittyy kansallisen kuvittelun subjektiivisuuteen – kuuluminen kansakuntaan on nimenomaan kokemus, jolle ei ole objektiivisia mittareita. Tämä kokemuksellinen (ja myös emotionaalinen) ulottuvuus auttaa ymmärtämään yhtä nationalismin erityispiirrettä: miksi niin monet ihmiset ovat olleet valmiita kuolemaan ja kärsimään kansakuntansa puolesta. Silti myös Andersonin nationalismitheoriassa on tärkeä rooli kansallisilla eliiteillä ja uudella koulutetulla keskiluokalla sekä heidän käyttämällään poliittisella, ideologisella ja kulttuurisella vallalla – kuviteltu yhteisö voidaan ymmärtää myös ylhäältä alas tuotettuna ”vääränä tietoisuutena”.

Kriittisenä keskustelukumppanina modernisaatioon kytkeytyville nationalismitheorioille on ollut historioitsija ja sosiologi Anthony D. Smithin edustama etnosymbolismi, jota ei pidä sekoittaa kansakuntien etnisten juurten muuttumattomuutta korostavaan etnonationalismiin. Myös Smithin näkemyksen mukaan nationalismi on poliittisesti moderni ilmiö, mutta sen piirissä rakennetut symbolit, myytit ja kertomukset eivät ole pelkkiä Hobsbawmin määrittelemiä ”keksittyjä traditioita”, vaan niissä voi nähdä etnisyyden ja kansallisuuden pidempiä jatkuvuuksia esimodernista moderniin aikaan.¹⁵ Toisinaan nationalismi on aatteena edeltänyt teollistumista, kuten esimerkiksi Suomessa. Erotuksena etenkin Ernest Gellnerin ajatteluun, jossa nationalismi syntyy puhtaasti 1800-luvun modernisaation voimakentässä, etnosymbolismi kiinnittää huomion etnisten yhteisöjen yhteiseksi kokemaansa historiaan sekä siihen, kuinka tämän menneisyyden

13. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*. Blackwell 1983; Eric Hobsbawm & Terence Ranger (toim.) *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press 1983; Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*. Cambridge University Press 1985 (saksankielinen alkuteos 1968); Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality*. 2nd Edition. Cambridge University Press 1992 (alkuteos 1990).

14. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. Verso 2006 (alkuteos 1983).

15. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell 1986.

vara on rakentunut pitkäkestoisia, joskaan ei muuttumattomia kansallisia identiteettejä.¹⁶

Anthony D. Smithin toinen keskeinen kontribuutio nationalismin teoriaan liittyy kansakunnan ”pyhyden” ymmärtämiseen uskonnon kaltaisenä kokemuksena. Nationalistisessa ajattelussa kansakunnan menneisyys ”kulta-aikoinen” ilmentää pyhyttä, sukupolvien uhraukset ovat sen karttuvan pyhyden osoituksia ja etnisen yhteisön asuttama maantieteellinen alue on pyhitetty teoin ja muistomerkein. Lopulta kansakunta itsessään on pyhä, kuten sosiologi Émile Durkheimin klassisessa teesissä yhteisön itsepalvelonasta uskontoelämän alkeismuotona.¹⁷

Smithin etnosymbolismia voi moittia idealismista ja nationalismin sakralisaatiosta, sillä kansakunnan pyhyys ei mitenkään itsestään selvästi perustu ihmisryhmien omaehtoiseen haluun tulla osaksi kansakuntaa, vaan poliittiseen ohjailuun, pakkoon ja manipulaatioon – niin kuin tietenkin minkä tahansa uskonnollisen tai poliittisen yhteisön ”pyhyys”. Yhtä kaikki Andersonin ja Smithin teorioita yhdistää nationalismin kokemuksellisuuden ja tietynlaisen vapaaehtoisuuden korostaminen: tutkimuskohteena on kansallisen yhteenkuuluvuudentunteen synty ja muotoutuminen. Erimielisyyttä on siitä, milloin ja miten tällainen kokemus on tullut mahdolliseksi tai hallitsevaksi normiksi.

Edellä mainittujen viiden nationalismitutkijan klassikoiksi muodostuneista kirjoista kolme julkaistiin yhtenä ja samana vuonna 1983: Benedict Andersonin *Imagined Communities*, Ernest Gellnerin *Nations and Nationalism* sekä Hobsbawmin yhdessä Terence Rangerin kanssa toimittama *The Invention of Tradition*. Myös Anthony D. Smithin *The Ethnic Origins of Nations* (1986) sekä englanninkielinen käännös Miroslav Hrochin pääteoksesta *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1968/1985) ilmestyivät lähes yhtä aikaa. Nationalismitutkimus ei ollut

aiempina vuosikymmeninä ollut historian tutkimuksen polttopisteessä, mutta näiden teosten myötä se ajankohtaistui aivan uudella tapaa.¹⁸ Näkemyseroistaan huolimatta kaikki viisi tutkijaa osallistuivat samaan keskusteluun, joka jatkui voimakkaana 1990-luvulla ja vaikuttaa nationalismin historian tutkimukseen tähän päivään saakka: miten nationalismista muodostui niin voimakas ideologia, että se mursi vanhat imperiumit, synnytti modernit kansallisvaltiot ja johti sekä maailmansotiin että entisten siirtomaiden itsenäisyystaisteluihin?

Kaikkien viiden tutkijan vahvin fokus oli 1800-luvulla, jolloin nationalismista tuli maailmaa ja yhteiskuntaa mullistava voima. Ja kaikki viisi teoreetikkoa kirjoittivat myös ajankohtana, jolloin nationalismin saattoi nähdä uusien ylikansallisten voimien tieltä väistyvänä ilmiönä. Kuten Hobsbawm Hegeliä lainaten tuolloin kirjoitti, viisautta tuova Minervan pöllö ”lentää illankoitteessa”,¹⁹ Nationalismien historian osalta 1980- ja 1990-luvuilla oli illan tuntua. Johtopäätös paljastaa kapitalismin keskeisen roolin modernistisissa nationalismiteorioissa: teollisuuskapitalismi oli tuottanut nationalismin ja globalisoinut markkinatalous puolestaan jauhoi sen tomuksi. Nationalismien oletettiin menettävän poliittisena voimana merkityksensä ympäristössä, jossa ylikansallisiksi talousalueiksi muuttuneet valtiot sopeutuivat vuorollaan vapaiden pääomien vaatimuksiin.

Modernisaatiokehitykseen kytkeytyvät nationalismiteoriat piirsivät siis eri painotuksin nationalismien kehityskaaren 1700-luvun lopulta 1900-luvulle, minkä lisäksi Smithin etnosymbolismi esitti nationalismilla olevan pidempi esihistoria etnisinä identiteetteinä ja jatkuvuuksina. Voidaan ajatella, että tuon aikaraamin tutkimuksessa teoriat ovat täyttäneet hyvin tehtävänsä historiallisina selitysmalleina. Samalla tiedämme kuitenkin, ettei nationalismi lakannut

16. Ernest Gellner, Do Nations Have Navels? *Nations and Nationalism* 2:3 (1996), 366–370; Anthony D. Smith, Memory and Modernity. Reflections on Ernest Gellner’s Theory of Nationalism. *Nations and Nationalism* 2:3 (1996), 371–388.

17. Anthony D. Smith, *National Identity*. Penguin Books 1991; Anthony D. Smith, *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford University Press 2003; vrt. Émile Durkheim, *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä*. Tammi 1980 (alkuteos ranskaksi 1912).

18. Özkırımlı 2017, 5–7. Keskustelua jatkoi 1990-luvulla esimerkiksi Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press 1996. Varhaisemman nationalismitutkimuksen pioneiritöistä on syytä mainita Aira Kemiläisen *Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept, and Classification*. Studia Historica Jyväskylälensia 3. Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu 1964.

19. Hobsbawm 1992, 192.

olemasta toisen maailmansodan jälkeen. Viimeiset 40 vuotta ovat osoittaneet, ettei modernisaation aikakaari Ranskan vallankumouksesta 1900-luvun jälkipuolen teollistuneiden kansallisvaltioiden aikaan ole sama kuin nationalismin elinkaari. Nationalismi globaalina ilmiönä on vahvasti läsnä vuonna 2024 sekä uusissa että perinteisemmissä ilmenemismuodoissaan, joiden selittämiseen nykyinen monitieteinen nationalismitutkimus tarjoaa runsaasti virikkeitä.

Monipuolistuvat käsitykset siitä, miten eri tavoin ihmiset tuntevat yhteenkuuluvuutta kansakuntaan, osallistuvat nationalismiin kokijoina ja toimijoina sekä miten nationalismi ilmenee arjessa ja sosiaalisessa elämässä rikastuttavat käsitystä nationalismista myös historiallisena ilmiönä. Samalla nationalismi alkaa näyttäytyä aaltoilevana, intensiteetissä ja laadussa vaihtelevana ilmiönä, joka ei asetu muutta mutkitta modernisaation aikajänteelle.²⁰ Etenkin banaalin, arkipäiväistyneen ja sukupuolittuneen nationalismin tutkimuskäsitteet ovat olennaisia juuri toisen maailmansodan jälkeisen nationalismin ymmärtämiseksi myös historiantutkimuksessa.

Banaali, arkipäiväistynyt ja sukupuolittunut nationalismi

Toisen maailmansodan jälkeistä aikaa tarkastelevan nationalismitutkimuksen lähtökohtana voidaan pitää sosiaalipsykologi Michael Billigin teosta *Banal Nationalism* vuodelta 1995. Billigin ensisijainen mielenkiinto nationalismia kohtaan ei ollut historiallista, vaan hän pyrki ymmärtämään ihmisten käyttäytymistä ja identiteettejä oman kirjoitusajankohtansa Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa, siis vahvojen ja vakiintuneiden kansallisvaltioiden kontekstissa. Käsite ”banaali nationalismi” ilmenee itsestään selviksi muutuneissa kansallisissa symboleissa – kuka tietää, miksi tänään liputetaan – ja esimerkiksi kansallisen median tavassa puhua ja kirjoittaa ”meidän” (vs. muiden) asioista.²¹

Tavallisesti kansakuntaa ja nationalismia on tarkasteltu sen kiihkeässä ja arkipäivästä irrote-

tussa muodossa. Banaali nationalismi on itseltään selväksi maalaisjärjeksi soluttautunutta ”liehumattoman lipun” nationalismia vastakohtana kuumalle ”liehuvan lipun” nationalismille, jota sävyttävät sodat ja valtakamppailut. Diskurssien ja symbolien (ml. symboliset maisemat) ohella nationalismi banalisoituu esimerkiksi suhteessa kansakunnan arkipäiväisiin tiloihin.²² Toisen maailmansodan jälkeisen ajan lisäksi Billigin teoria kytkeytyy tässäkin teemanumerossa käsiteltävään 1990-luvun murrokseen länsimaissa. Nationalismin povattiin häviävän globalisoituvalla maailmankylällä ja sen uudelleen vahvistuneiden ilmenemismuotojen ajateltiin edustavan väistyvää, joskin sitkeästi ja tiedostamattomasti arkeen pinttynyttä ajattelu- ja identifioitumistapaa.

Vaikka Billigin teoria keskittyy arjessa ilmenevään, yleensä tunnistamatta jäävään nationalismiin, sen lähtökohtana on käsitys kuumen ja aggressiivisen nationalismin jatkuvasta läsnäolosta banaalin nationalismin taustalla. Itse asiassa arkipäiväistynyt kansallistunne on se perusta, jolta kuuma poliittinen nationalismi voi mobilisoitua sodan tai muun poikkeustilanteen kohdalla.²³ Billigin nationalismikäsitys on lopulta varsin ylhäältä alas suuntautuva: valtaapitävät poliitikot ja media rakentavat arkipäivän kansallista identiteettiä, joka suuntaa ihmiset toimimaan ja ajattelemaan ”nationalistisesti” sekä ottamaan tietyt kansalliset stereotyyptit ja eronteot itseltään selvinä. Billigin ajattelun taustalla näkyvät etenkin Ernest Gellnerin ja Benedict Andersonin vaikutteet: nationalismi ja sen varaan rakentuvat identiteetit ovat moderneja poliittisia ja ideologisia konstruktioita, joiden levittämiseksi etenkin joukkotiedotusvälineiden merkitys on keskeinen.²⁴ Banaalin nationalismin tutkimus keskittyy kuitenkin nationalismin ”ylläpito- ja uusintamisvaiheeseen” sen historiallisten syntymekanismien tai muotoutumisen tarkastelun sijaan. Kyse on vuoden 1945 jälkeisestä nationalismista ennen kaikkea demokraattisten kansallisvaltioiden ja jälkiteollisten kulutusyhteiskuntien kontekstissa.

20. Vrt. John Hutchinson, Hot and Banal Nationalism. The Nationalization of the ”Masses”. Teoksessa Gerard Delanty & Krishan Kumar (toim.) *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism*. SAGE 2006, 299–300; Eric Kaufmann, Complexity and Nationalism. *Nations and Nationalism* 23:1 (2017), 6–25.

21. Michael Billig, *Banal Nationalism*. SAGE 1995.

22. Tim Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Bloomsbury 2016 (alkuteos 2002), 37–68.

23. Vrt. esim. Billig 1995, 7–8.

24. Özkırımı 2017, 185.

Yhtäältä Billigin teoriaa kehittäen, toisaalta sen eliittikeskeisyyttä haastaen viimeisen vuosikymmenen aikana nationalismitutkimuksessa on vahvistunut ”arkipäiväistyneen nationalismin” tutkimussuuntaus (*everyday nationalism*, suom. myös jokapäiväinen tai arkipäivän nationalismi). Sen voidaan nähdä viittaavan kolmeen toisiinsa kytkeytyvään, vaikkakin erilliseen lähestymistapaan. Ensinnäkin arkipäiväistyvällä nationalismilla viitataan banaalin nationalismin tavoin siihen, kuinka yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja instituutioihin kiinnittynyt nationalismi sekä nationalistiset merkityksenannot tehdään kyseenalaistamattomaksi osaksi jokapäiväistä elämäämme. Toinen arkipäiväistyneen nationalismin suuntaus on keskittynyt tekemään näkyväksi, kuinka kansalaiset eivät ole olleet pel-

■ Kuva 2. Arkipäiväistynyt nationalismi tulee usein näkyviin paikoissa ja käytännöissä, jotka liittyvät lapsiin, kuten tässä päiväkodin pesutiloissa vuodelta 1993. Kuvaaja Jan Alanco, Helsingin kaupungin museo.

kästään nationalististen diskurssien passiivisia vastaanottajia, vaan kuinka he ovat aktiivisesti tuottaneet, kuluttaneet ja muovanneet kansakuntaan kuulumisen muotoja.²⁵ Kolmanneksi arkipäiväistynyttä nationalismia on tarkasteltu kytkeytyneenä erilaisiin arkipäiväisiin rytmeihin, käytänteisiin ja tiloihin, kuten esimerkiksi astioiden tiskaamiseen, autolla ajamiseen, ostosten tekemiseen tai pienten lasten päiväkotiarkeen.²⁶

Uusimmassa tutkimuksessa on lisäksi korostettu kansallistunteen syntymisen hetkellisyyttä

25. Ks. esim. Andreas Stynen, Maarten Van Ginderachter & Xosé M. Núñez Seixas, Introduction. Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History. Teoksessa Andreas Stynen, Maarten Van Ginderachter & Xosé M. Núñez Seixas (toim.) *Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History*. Routledge 2020, 1–15.

26. Anders Linde-Laursen, The Nationalization of Trivialities. How Cleaning Becomes an Identity Marker in the Encounter of Swedes and Danes. *Ethnos* 58: 3–4 (1993), 275–293; Tim Edensor, Reconsidering National Temporalities. Institutional Times, Everyday Routines, Serial Spaces and Synchronicities. *European Journal of Social Theory* 9:4 (2006), 525–545; Sirpa Lappalainen, Liberal Multiculturalism and National Pedagogy in a Finnish Preschool Context. Inclusion or Nation-making? *Pedagogy, Culture & Society* 14:1 (2006), 99–112; Zsuzsa Millei, Pedagogy of Nation. A Concept and Method to Research Nationalism in Young Children’s Institutional Lives. *Childhood* 26:1 (2019), 83–97.

ja tilannekohtaisuutta, ja sitä kuinka nationalistiset merkitykset muodostuvat kehojen ja materiaalisen maailman kohtaamisissa. Maantieteilijät Peter Merriman ja Rhys Jones käyttävät esimerkkinä valtateitä. Ne määrittelevät kansallista tilaa, jota toisinnetaan lukuisissa tiekartoissa ja reittioppaissa ja jota ihmiset pitävät itsestään selvänä osana arkipäiväistä elämäänsä. Kansallisen liikenneinfrastruktuurin voidaan näin ollen ajatella toimivan billigiläisen banaalin nationalismin tapaan. Valtateiden tapauksessa arkipäiväinen nationalismi on kuitenkin moniulotteisempaa. Teillä matkustaessaan ihmiset elävät kansakuntaa kehollisessa vuorovaikutuksessa säätilojen, materiaalisen ympäristön ja infrastruktuurin, kansalliseksi miellettyjen maisemien sekä niihin kytkeytyvien merkitysten, tunteiden ja muistojen kanssa. Nämä kohtaamiset voivat olla säännöllisesti toistuvia, toisinaan taas spontaaneja, mutta kuitenkin yleensä hetkellisiä. Eri tilanteissa arkipäiväistynyt nationalismi vaikuttaa ihmisiin eri tavoin ja toisaalta yhdenmukaistavasti: näin myös liikenteessä liikkeessä.²⁷

Kulttuurihistorioitsija George L. Mosse kiinnitti jo 1980-luvulla huomiota siihen, kuinka moderni nationalismi kytkeytyi uudenlaisen porvarillisen sukupuoli- ja seksuaalinormiston sekä erityisesti ”kansallisten” miesihanteiden rakentamiseen.²⁸ Mossen tutkimukset liittyivät nationalismin modernisaatioteesiin ja täydensivät sitä sukupuolinäkökulmalla; lisäksi hän painotti etenkin ensimmäisen maailmansodan merkitystä militanttien ja ääri nationalististen maskuliinisuuksien synnystä.²⁹ Nais- ja sukupuolentutkimuksen vahva läpimurto 1980- ja 1990-luvuilla

monipuolista myös nationalistitutkimusta uusilla näkökulmilla, jotka eivät rajoittuneet vain historian tutkimukseen. Sosiologi Nira Yuval-Davis oli ensimmäisiä, joka tarkasteli nationalismia ja kansallisvaltioita sukupuoleen liittyvän diskursiivisen vallankäytön ilmiönä, jossa sekä naisten ja miesten että eri etnisyyksien asemat määrittyivät hierarkkisesti eri tavoin. Naiseus liittyi etenkin kansakunnan biologiseen uusin-tamiseen, rajojen kulttuuriseen määrittelyyn ja kansakunnan ideologisiin representaatioihin.³⁰

Nykyään nationalismin sukupuolittuneisuuden tutkimus yhdistyy luontevasti arkipäiväistyneen nationalismin tutkimukseen ja tuo siihen sekä intersektionaalisen että vallankäyttöä painottavan tutkimusotteen. Kansakunnan poliittinen historia, sen suuri kertomus, näyttää eri ihmisryhmille hyvin erilaiselta. Se, mikä ylhäältä katsottuna vaikuttaa virtaviivaiselta, yhdenmukaiselta synty- ja kehityskertomukselta, voi esimerkiksi etniseen vähemmistöön kuuluvien naisten tai lasten näkökulmasta olla äärimmäisen ulossulkevaa ja väkivaltaista kokemushistoriaa.³¹

Banaalin, arkipäiväistyneen ja sukupuolittuneen nationalismin tutkimuksen voi halutessaan nähdä yhteensopivana suhteessa modernisaatiokehitykseen kytkeytyviin tulkintoihin. Kyse on tällöin suurten rakenteellisten selitysmallien testaamisesta ja tarkentamisesta sen tutkimisella, kuinka nationalismi käytännössä ”tapahtuu” ihmisten välisissä suhteissa ja arkisissa käytännöissä. Etenkin arkipäiväistyneen nationalismin lähestymistapoja onkin jo hyödynnetty historian tutkimuksessa;³² samoin sukupuolihis-

27. Peter Merriman & Rhys Jones, Nations, Materialities and Affects. *Progress in Human Geography* 41:5 (2017), 600–617.

28. George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. Howard Fertig 1985; George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford University Press 1996.

29. George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford University Press 1990.

30. Nira Yuval-Davis & Floya Anthias (toim.) *Woman. Nation. State*. Palgrave Macmillan 1989; Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*. SAGE 1997.

31. Vrt. Suomen saamelaiden osalta Veli-Pekka Lehtola, *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*. SKS 2012; Erkki Pääkkönen, *Saamelainen etnisyys ja pohjoisen paikallisuus. Saamelaiden etninen mobilisaatio ja paikallisperustainen vastaliike*. Lapin yliopistokustannus 2008. Historian käytöstä kansakunnan rakentamisessa ks. esim. Miika Tervonen, *Historian kirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta*. Teoksessa Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen Arkisto 142. SKS 2014, 137–162; Jukka Kortti et al., *Kertomuksia kansakunnasta. Suomi ja suomalaisuus muuttuvassa historiakulttuurissa*. Gaudeamus 2024.

32. Marnix Beyen & Maarten Van Genderachter (toim.) *Nationhood from Below. Europe in the Long Nineteenth Century*. Palgrave 2012; Maarten Van Genderachter, *The Everyday Nationalism of Workers. A Social History of Modern Belgium*. Stanford University Press 2019; Tepora 2011; Antti Malinen & Tanja Vahtikari, *Feeling the Nation through Exploring the City. Urban Pedagogy and Children’s Lived Experiences in Postwar Helsinki*. Teoksessa Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. Palgrave MacMillan 2021, 319–347. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_13.

torian ja nationalismitutkimuksen yhdistämisellä on Suomessakin jo pitkä tutkimusperinne.³³

Uudet lähestymistavat myös haastavat klassisia historiallisia nationalismiteorioita. Kun nationalismia tarkastellaan arjessa tapahtuvana ja sukupuollittuneena ilmiönä, se ilmenee paljon monisyisempänä ja ristiitaisempana historiana kuin ylhäältä alas laskeutuvat teorialmallit antavat ymmärtää. Banaali, arkipäiväistynyt ja sukupuollittunut nationalismi antavat tutkimuskäsitteinä uusia käyttökelpoisia keinoja sen tarkasteluun, kuinka nationalismia tuotetaan, muokataan ja pidetään yllä – ja kuinka ihmiset itse osallistuvat aktiivisesti tähän työhön. Tällä on aivan erityistä merkitystä vuoden 1945 jälkeisen ajan tutkimukselle, kun tarkastelukohteena ei ole nationalismin synty, eikä edes niinkään kansakunnan rakentaminen, vaan ihmisten toiminta ja ajattelu jo olemassa olevan kansallisvaltion rakenteen sisällä. Arkipäiväistynyt nationalismi ei silti tarkoita pelkästään kansakunnan banaalia uusintamista, vaan myös kansakuntakokemuksen muutosta ja tässä ilmeneviä jännitteitä. Niiden ymmärtämiseksi on syytä katsoa tarkemmin, miten nationalismitutkimus yhdistyy tunteiden ja kokemuksen historiaan ja mitä ”eletyn kansakunnan” käsite tässä yhteydessä tarkoittaa.

Tunteiden ja kokemuksen historian näkökulma nationalismiin

Kansakunnat ja kansallisvaltiot ovat olleet 1800-luvulta lähtien tärkeitä konteksteja sekä subjektiivisille että kollektiivisille tunteille ja kokemuksille. Jo Benedict Anderson pohti kirjansa *Imagined Communities* johdannossa, miksi kansakunnat ja niihin kytkeytyvät kulttuurin tuotteet kykenivät saamaan aikaan niin vaikutusvaltaisia tunnekokemuksia.³⁴ Vaikka Anderson oli vakuut-

tunut tunteiden tärkeydestä osana nationalismia, hän ei kuitenkaan itse tarttunut syvällisemmin esittämäänsä kysymykseen.

Uudemmassa tutkimuksessa nationalismin historia on risteytynyt hedelmällisillä tavoilla tunteiden historian tutkimuksen kanssa, ja nationalismin kykyä hyödyntää ja tuottaa tunnekokemuksia on analysoitu eri näkökulmista. Esimerkiksi historioitsija Nicole Eustace on osoittanut tunteilla olleen keskeinen asema osana poliittista muutosta ja vallankumouksellista liikehdintää molemmin puolin Atlanttia 1700- ja 1800-lukujen taitteessa.³⁵ Kuten historian tutkijat Andreas Stynen, Maarten Van Genderachter ja Xosé M. Núñez Seixas ovat todenneet, eräs keskeinen kysymys on, kuinka nationalismi vetoaa tunteiden ja affektien välityksellä tavallisiin ihmisiin, ja kuinka nämä omaksuvat kansallistunteet osaksi omaa jokapäiväistä elämäänsä.³⁶

Myös ”eletyn kansakunnan” käsite lähtee ajatuksesta, että kansakunta on keskeinen merkitysjärjestelmä ja kollektiivinen kertomus, johon ihmiset suhteuttavat, sopeuttavat ja integroivat omia kokemuksiaan. Ihmisille tärkeät henkilökohtaiset tai ryhmässä jaetut kokemukset ”kansakuntaistuvat” osana kansallisvaltion käytänteitä. Eletty kansakunta voidaankin nähdä sarjana kohtaamisia ja neuvotteluja yksilöiden, eri ryhmien ja yhteiskunnallisten instituutioiden välillä, kuten myös ihmiskehojen ja materiaalsen maailman välillä. Tässä prosessissa eletty kansakunta on aikojen saatossa rakentunut poliittisena yksikönä, jonka instituutioihin kokemukset ovat kerrostuneet ja jotka vuorollaan ovat tuottaneet uusia kokemuksia. Kansakunta kokemusrakenteena muovautuu vuorovaikutuksessa suhteessa muihin yhteiskunnallisiin, taloudellisiin, ideologisiin ja kulttuurisiin valtarakenteisiin sekä materiaali-

33. Sulkunen 1986; Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) *Suomineitonon hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Vastapaino 2002; Valenius 2004; Kemppainen 2006; Seija-Leena Nevala-Nurmi, *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeleuskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampereen yliopisto 2012; Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen (toim.) *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. SKS 2013; Anders Ahlbäck, *Manhood and the Making of the Military. Conscription, Military Service and Masculinity in Finland, 1917–39*. Ashgate 2014; Arto Jokinen, *Isänmaan miehet. Maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa*. Vastapaino 2019; Eiranen 2019.

34. Anderson 2006, 4.

35. Nicole Eustace, *Emotion and Political Change*. Teoksessa Susan Matt & Peter N. Stearns (toim.) *Doing Emotions History*. University of Illinois Press 2014, 163–183.

36. Stynen, Van Genderachter & Núñez Seixas 2020, 3; tunteiden ja kokemuksen historian suhteesta ks. Ville Kivimäki, Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino 2019, 23–28; Kerstin Maria Pahl & Ville Kivimäki, *Histories of Emotions and Experiences. Studying Soldiers' Letters, Poems, and Memoirs. Geschichte und Gesellschaft* 49:1 (2024), 47–69.

sen maailman olosuhteisiin. Eletty kansakunta ei kuitenkaan ole pelkästään kokemuksen konteksti tai kokemusten tuottaja, vaan se myös jatkuvasti uudistuu kansalaisten kokemusten ja tunteiden sekä niihin perustuvan toiminnan kautta. Kansakunta ei rakennu yksinkertaisesti ylhäältä alas tai alhaalta ylös, vaan muodostuu erilaisissa ja eritasoisissa kohtaamisissa.³⁷

Kokemuksen ja tunteiden historian piiristä on viime aikoina tullut myös muita käsitteellisiä avauksia nationalismin tutkimukseen. Tällainen on esimerkiksi kokemusyhteisön käsite, joka viittaa ihmisiin, jotka ovat kokeneet elämässään samankaltaisia asioita ja tapahtumia ja jotka ovat, vuorovaikutuksessa toistensa kanssa, antaneet näille kokemuksille samanlaisia, joskaan eivät välttämättä identtisiä merkityksiä. Tärkeää on, että ihmiset itse ovat ymmärtäneet nämä kokemukset merkittävänä oman identiteettinsä ja kuulumisen kokemustensa kannalta. Kansakunnat itsessään eivät ole kokemusyhteisöjä, mutta tarjotessaan yksilöiden ja ryhmien kokemuksille tulkintakehikon kuten edellä on kuvattu, ne vaikuttavat kokemusyhteisöjen muotoutumiseen etenkin kriisi- ja poikkeusaikoina. Eri historiallisina hetkinä kansakunnat myös korostavat tiettyjen kokemusyhteisöjen kollektiivista merkitystä ja samalla sulkevat toisia kokemusyhteisöjä marginaaliin: kyse on vallankäytöstä ja kansallisen identiteetin määrittelystä muuttuvissa historiallisissa tilanteissa.³⁸

Tunteiden historian ja kulttuurisen muistin tutkimuksen pohjalta on luotu tunnehahmon

käsite, joka johtaa osaltaan pohtimaan kansakuntaa elettyä kokemuksena, sillä kielen ohella symboleita ja merkityksiä on mahdollista tarkastella ihmisten yrityksenä jakaa sisimpiä, kehollisia kokemuksiaan muiden kanssa. Yritys voi jäädä hyvinkin vaillinaiseksi, mutta antaa kulttuurille tilaa muuttua ja kehittyä. Tunnehahmot eli emotionaalisesti latautuneet objektit, eivät merkitse vain epämääräisten ryhmätunteiden heijastumia vaan symboleita, jotka toimivat jonkin ryhmän tai sen merkittävien osien jakamien tunteiden ja itseidentifikaation varastoina. Nationalismin viitekehyksessä tällaisia merkitysiltään tiivistyneitä symboleita voivat olla esimerkiksi kansallistunnukset kuten lippu, eri tavoin latautuneet muistomerkit ja esineet, henkilökultit ja -myytit sekä kansallisesti keskeiset paikat, rakennukset ja alueet.³⁹

Tunnehahmot eivät ole muuttumattomia tunnuksia, vaan niiden merkityssisältö ja voima vahvistaa kansallisia kokemuksia tai purkaa niitä ja on likeisesti sidoksissa yhteiskunnallisiin muutoksiin. Tunnehahmot voivat olla hyvin ristiriitaisiakin symboleita, tunnekimppuja. Esimerkiksi niin kuumaa kuin arkipäiväistynyttä nationalismia yhdistävä Mannerheim-mielikuva tarjoilee yhä uudelleen paketoituna tunnehahmona yhteiskunnallisia murroskausia avaavia merkityksiä viimeisen reilun sadan vuoden ajalla.⁴⁰ Käsitteen avulla voi tarkastella myös vaikkapa maantieteellisistä kohteista muodostuneiden mielikuvien historiallisia kerrostumia.⁴¹ Eräs

37. Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari, *Lived Nation. Histories of Experience and Emotion in Understanding Nationalism*. Teoksessa Kivimäki, Suodenjoki & Vahtikari (toim.) 2021, 1–28 https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_1. Muiden virikkeiden ohessa eletyn kansakunnan historia ammentaa myös ”omakohtaisen nationalismin” (*personal nationalism*) tutkimuksesta, ks. erityisesti Anthony P. Cohen, *Personal Nationalism. A Scottish View of Some Rites, Rights, and Wrongs*. *American Ethnologist* 23:4 (1996), 802–815; Jonathan Hearn, *National Identity. Banal, Personal and Embedded*. *Nations and Nationalism* 13:4 (2007), 657–674; Raúl Moreno-Almendral, *Reconstructing the History of Nationalist Cognition and Everyday Nationhood from Personal Accounts*. *Nations and Nationalism* 24:3 (2018), 648–668; Reetta Eiranen, *Personal Nationalism in a Marital Relationship. Emotive and Gendering Construction of National Experience in Romantic Correspondence*. Teoksessa Kivimäki, Suodenjoki & Vahtikari (toim.) 2021, 85–108 https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_4.

38. Kivimäki, Suodenjoki & Vahtikari 2021, 13–14; Ville Kivimäki, Antti Malinen & Ville Vuolanto (2023), *Communities of Experience*. *Digital Handbook of the History of Experience* (2023) <https://doi.org/10.58077/PXX2-ER19>.

39. Tuomas Tepora, *The Image of Marshal Mannerheim, Moral Panic, and the Refashioning of the Nation in the 1990s*. Teoksessa Kivimäki, Suodenjoki & Vahtikari (toim.) 2021, 351, 360, 370. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_14; ks. myös Jan Assmann, *Collective Memory and Cultural Identity*. *New German Critique* 65 (1995), 125–133 <https://doi.org/10.2307/488538>; Barry Schwartz, *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. University of Chicago Press 2003, 1–25.

40. Tuomas Tepora, *Sankari ja antisankari. Mannerheim-kultin pitkä vuosisata*. *Gaudeamus* 2023, 69; Tepora 2021, 351, 360, 370.

41. Tuomas Tepora, *Karjalaisten kaupunki, skandinaavinen etuvartio ja venäläinen linnoitus. Viipuri ”Idän Lukkona” 1800-luvun jälkipuoliskolta jatkosodan alkuun*. Teoksessa Ville Kivimäki & Tanja Vahtikari (toim.) *Eurooppalainen kaupunki-kohtalo. Viipuri toisessa maailmansodassa*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 25. VSKS 2023, 198–219 <https://doi.org/10.47564/vskst.145390>.

keskeinen piirre tunnehahmoissa on välittää kollektiivista muistia paitsi elävien sukupolvien välillä, myös toimia pidempikestoisen kulttuurisen muistin reservinä.⁴²

Myös tunne-esineen käsite on hedelmällistä tuoda vuoropuheluun nationalismin tutkimuksen kanssa.⁴³ Kansakuntaan kytkeytyvät tunne-esineet voivat olla symbolisia, kuten edellä mainittu kansallislippu. Suinkaan kaikki kansakuntaan kytkeytyvät tunne-esineet, kuten mielikuvallisemmat tunnehahmotkaan, eivät kuitenkaan ole tietoisesti kansallisiksi tunnuksiksi tuotettuja ja valittuja, vaan ne voivat olla myös arkisempia esineitä.⁴⁴ Näitä esineitä ei ole alun perin tarkoitettu herättämään kansakuntaan kuulumisen tunteita, mutta ajan kuluessa arkinenkin objekti voi saada merkityksiä kansakunnan symbolina. Tässä teemanumerossa tarkasteltu äitiyspakkaus on esimerkki tällaisesta esineestä: sen kautta suomalaisperheet ovat rakentaneet tunneyhteyttä kansakuntaan osana arjen käytäntöjä ja kohtaamisia hyvinvointivaltion instituutioiden kanssa. Tunne-esineiden ja -hahmojen keskeinen merkitys liittyy mahdollisuuteen tulkita niitä uudelleen muuttuvissa tilanteissa ja purkaa sekä uudelleen säätää niiden latautuneisuutta. Näin ne välittävät muistoja eri aikakausien välillä, murroskausista jatkuvuuksiin ja arjen lineaarisuudesta ajan pysähtymisiin.

Tunne- ja kokemushistoriallisen näkökulman voi luontevasti yhdistää myös ”kansallisen välinpitämättömyyden” (*national indifference*) käsitteeseen, jota on käsitelty runsaasti viimeaikaisessa nationalismitutkimuksessa. Analysoimalla tilanteita, joissa kansakunnalla ”ei ole väliä”, tutkijat ovat pyrkinet hahmottamaan

nationalismin rajoja kollektiivisena ideologiana ja kokemuksena. Päähuomio on tällöin ollut niissä historiallisissa hetkissä, joissa kansalaiset eivät ole identifioituneet kansakuntaan eliitin toimomalla tavalla, jos ollenkaan, tai joissa ihmiset ovat ylläpitäneet yhtäaikaaisesti useita kansallisia identiteettejä. Kansallista välinpitämättömyyttä on tunnistettu muun muassa työväenluokalla, rajaseutuväestöllä, vahvan paikallisidentiteetin ryhmillä tai etnisesti kirjavilla alueilla.⁴⁵

Metodologisesti suuri kysymys kansallisen välinpitämättömyyden tutkimuksessa on, miten tulkita aineistoja, joissa ”kansallinen” ei suoraan tunnu näkyvän: onko kyse juuri siitä, ettei nationalismilla tällöin ole merkitystä, vaiko billigiläisestä kansakunnan muuttumisesta näkymättömäksi itsestäänselvyydeksi? Kokemus- ja tunnehistorian välineillä voidaan analysoida sitä, kuinka ihmiset ja ihmisryhmät vuoroin kiinnittyvät kansakuntaan ja vuoroin ottavat siitä etäisyyttä. Ihmiset eivät siis ole kategorisesti kansallisia tai kansallisesti välinpitämättömiä, vaan he voivat omien kokemustensa pohjalta säädellä asteittain ja hetkittäin suhdettaan kansakuntaan.⁴⁶

Suomalaiset nationalismit vuosien 1944 ja 1990 jälkeisissä taitekohtissa

Intensiteetiltään vaihtelevan nationalismin huomioimisella on erityistä merkitystä vuosien 1944 ja 1990 jälkeisten taitekohtien tarkastelulle Suomen historiassa. Itse asiassa intensiteetin muutokset tulevat hyvin näkyviin jo sodan aikana: jatkosodan pitkittyessä talvisodan ja vuoden 1941 vahvat kansalliset merkityksenannot sotakoemuksille alkoivat menettää tehoaan ja ihmiset etsivät lohtua ja kestäviä merkityksiä ennemmin

42. Assmann 1995, 125–133; Schwartz 2003, 1–25.

43. Ks. esim. John Styles, *Objects of Emotion. The London Foundling Hospital Tokens*. Teoksessa Anne Gerritsen & Giorgio Riello (toim.) *Writing Material Culture History*. Bloomsbury 2015, 165–171; Stephanie Downes, Sally Holloway & Sarah Randles, *A Feeling for Things, Past, and Present*. Teoksessa Stephanie Downes, Sally Holloway & Sarah Randles (toim.) *Feeling Things. Objects and Emotions through History*. Oxford University Press 2018, 8–23.

44. Heini Hakosalo, *Tubipommi ja rautlasi*. Emotionaalisia esineitä 1900-luvun alkupuolen suomalaisissa tuberkuloosiparantoloissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:2 (2016), 165–176.

45. Ks. esim. Tara Zahra, *Imagined Noncommunities. National Indifference as a Category of Analysis*. *Slavic Review* 69:1 (2010), 93–119; Maarten Van Ginderachter & John Fox, Introduction. *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. Teoksessa Maarten Van Ginderachter & John Fox (toim.) *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. Routledge 2019. Suomea koskien ks. Seija Jalagin, *Nimble Nationalism. Transgenerational Experiences of East Karelian Refugees in Finland and Sweden*. Teoksessa Kivimäki, Suodenjoki & Vahtikari (toim.) 2021, 267–293 https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_11; Sami Suodenjoki, *Informing as National Indifference? The Case of Finnish Citizens' Collaboration with the Russian Authorities, 1899–1917*. *Journal of Finnish Studies* 25:2 (2022), 253–279.

46. Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari, *National Indifferences during Everyday Nationalism. Experiencing the Nation in Finland in the Aftermath of the Second World War*. *Nations and Nationalism* 29:3 (2023), 873–887.

yksilöllisistä ihmissuhteista ja omakohtaisesta uskonnollisuudesta.⁴⁷ Sota-ajanvoimakkaannationalistisen retoriikan jälkeen suomalaisetkin ottivat syksyn 1944 jälkeen etäisyyttä kuumasta kansallistunteesta, mutta samalla nationalismi arkipäiväistyi. Etnisesti ja kulttuurisesti (näennäisen) homogeeninen kansallisvaltio eli kulta-aikaansa. Toisen maailmansodan jälkeinen aika on usein perustellusti nähty vähenevän nationalismin aikakautena Euroopassa, 1800-luvun ja 1900-luvun alun nousevien kansakuntien ”sankari-ajan” päätöksenä lännessä. Suomessakin sota-ajan uhria ja uhrautumista korostanut ja siihen ohjannut tunneregiimi menetti muuttuneessa poliittisessa ympäristössä merkitystään.⁴⁸ Vaikka poliittiset ja kielelliset jännitteet eivät toki kokonaan kadonneet, toisen maailmansodan jälkeinen yhteiskunta pyrki eri tavoin integroimaan kansakunnan osaksi niitä kansalaisryhmiä, joita kuuman aitosuomalaisen nationalismin äänitorvet olivat vielä 1920–1930-luvuilla ulkoistaneet pois kansakunnan ytimestä, kuten ruotsinkieliset, työväenliikkeen ja kreikkalaiskatoliset.⁴⁹

Samaan tapaan kuin toisen maailmansodan jälkeen, myös kylmän sodan päättyessä 1980–1990-lukujen vaihteessa suomalaiset joutuivat pohtimaan geopoliittisen muutoksen vaikutusta kansalliseen identiteettiin ja samaistumiseen. Näkökulma oli nyt osin käänteinen mutta myös samankaltainen kuin toisen maailmansodan jälkeen: kansakuntakokemusta leimasivat yhtäältä hätäntymisen ”itsenäisyyden menettämisestä” ja hyvinvointivaltion alasajosta sekä toisaalta Suomen läntisyyden tunnustaminen ja turvan hakeminen Venäjää vastaan. Kuten vuoden 1944 jälkeen, myös 1990-luvun alussa kansakunnan tulevaisuus tuntui olevan auki monenlaisiin eri suuntiin.

Poikkeusaikojen kuten sotien osalta ajallisuuden hahmottamisen muutosta on tutkittu runsaasti kansallisissa viitekehyksissä niin kansainvälisesti kuin Suomessa.⁵⁰ Näkökulma on paikantunut sekä talvisodan hengen lyhyeen erityisyyteen että sotaväsymykseen ja ihanteitten murtumiseen. Aihepiiriä on lähestytty niin kollektiivisten kuin henkilökohtaisempien kokemusten kautta.⁵¹ Näiden lisäksi kriisien jälkeiset murroskaudet, esimerkiksi rauhaanpaluun aika tai geopoliittisen ja taloudellisen murroksen aiheuttamat syvälliset muutokset merkitsevät liminaalitilaa pikemmin kuin suoraa siirtymää edellisestä aikakaudesta seuraavaan.⁵² Tällöin monet totunnaiset ja arkisetkin ilmiöt ovat muutoksessa, jonka suunta ei välttämättä ole avautunut aikalaisille. Muutos aiheuttaa epävarmuutta, toivoa ja huolta tulevaisuudesta. Mahdollisuudet näyttävät moninaisina. Näin myös nationalismi, kansallinen yhteenkuuluvuus ja kokemus eletystä kansakuntaisuudesta on uudelleen määrittelyn kohteena ja liikkeessä.

Sekä vuoden 1944 että vuoden 1990 jälkeen suomalaista kansakuntakokemusta määriteltiin uudelleen tilanteessa, jossa vahva kansallisvaltio säilyi sosiaalisena faktana. Uhkakuvista huolimatta sodassa kärsitty tappio ja 1990-luvun alun lama sekä geopoliittiset muutokset eivät missään kohtaa onnistuneet vakavasti horjuttamaan valtiovallan legitimitettiin tai olemassaoloa. Tällaisessa kontekstissa nationalismi oli erilainen ilmiö kuin tilanteessa, jossa tulevaa kansakuntaa vasta kuviteltiin olevaksi ja ryhdyttiin rakentamaan – tai jossa kansallisvaltion rakenteet tosiasiaassa purkautuivat, kuten esimerkiksi 1990-luvun Jugoslaviassa. Nationalismi oli siis jo monin tavoin institutionalisoitunut osaksi ihmisten arkipäivää ja muuttunut samalla näkymättömämmäksi.

47. Kempainen 2006; Ilari Taskinen et al., Religion, Patriotism and War Experience in Digitized Wartime Letters in Finland, 1939–44. *Journal of Contemporary History* 57:3 (2022), 577–596 <https://doi.org/10.1177/00220094211066006>.

48. Ville Kivimäki, Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 312–316; vrt. Barry Schwartz, *Abraham Lincoln in the Post-Heroic Era. History and Memory in the Late Twentieth-Century America*. The University of Chicago Press 2008; Andreas Wirsching, Toward a New Political Culture? Totalitarian Experience and New Democratic Reconstruction After 1945. Teoksessa Jens Späth (toim.) *Does Generation Matter? Progressive Democratic Cultures in Western Europe, 1945–1960*. Palgrave Macmillan 2018, 29–45.

49. Kivimäki, Suodenjoki & Vahtikari 2023; Tepora 2011, 336–337.

50. Mary L. Dudziak, *War Time. An Idea, Its History, Its Consequences*. Oxford University Press 2012.

51. Tuomas Tepora, *Sodan henki. Kaunis ja ruma talvisota*. WSOY 2015; Ilari Taskinen, *Social Lives in Letters. Finnish Soldiers' Epistolary Relationships, Intimate Practices, and Emotionality in World War II*. Tampere University 2021.

52. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. SKS 2006; Kivimäki & Hytönen (toim.) 2015; ks. myös Maria Mälksoo, *The Politics of Becoming European. A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*. Routledge 2010.

Esimerkiksi pohjoismainen hyvinvointivaltioajattelu on ollut monilta lähtökohdiltaan nationalistinen poliittinen hanke – ja voidaankin puhua hyvinvointivaltionationalismista. Moni toisen maailmansodan jälkeisistä sosiaalisista uudistuksista perustui sellaisiin sota-ajan aloiteisiin, joiden taustalla oli ajatus kansakunnan elinvoimaisuuden ja tulevaisuuden turvaamisesta.⁵³ Vaikka visioissa saattoi siintää globaali hyvinvointivaltio, niin nationalismiin tukeutunut ”kansankoti” nähtiin sen ensimmäiseksi askeleeksi.⁵⁴ 1980–1990-luvulta tutuksi tullut markkinaehtoinen kilpailu pääomista ja osaavasta työvoimasta pohjautui sekin nimenomaan ”kansallisen kilpailukyvyyn” hiomiseen.

Paikallistason tarkastelu on tärkeä näkökulma vuosien 1944 ja 1990 taitekohtien jälkeiseen nationalismiin Suomessa, ja näin saattaa tulla selvemmin näkyviin sekä murroksia että jatkuvuuksia. Jo 1800- ja 1900-lukujen taitteessa nationalismiin liittyi vahvana ajatus kansakuntaan kiinnittymisestä paikallisen identiteettityön kautta.⁵⁵ Aikuisien ja varsinkin lasten tuli tutustua paikalliseen historiaan ja ympäristöihin, joiden kautta he pystyivät hahmottamaan koko laajemman kansakunnan sekä kokemaan kuulumisen tunteita. Useiden eri identiteetin tasojen nähtiin tukevan toisiaan. Toisen maailmansodan jälkeen voimakkaat julkiset nationalismin ilmaukset olivat hankalia; tällöin katse kääntyi paikallisyhteisöihin, joista etsittiin toivoa ja yhteenkuuluvuutta sodan runtelemassa Euroopassa.⁵⁶ Paikallis-

■ Kuva 3. Hyvinvointivaltion arkipäiväistynyttä nationalismia 1970-luvun Pasilassa. Kuvaaja Harri Ahola, Helsingin kaupungin museo.

patriotismin kautta saattoi kuitenkin yhä ilmaista myös kansallista yhteenkuuluvuutta. Esimerkiksi suomalaiskaupunkien 1940- ja 1950-luvulla järjestämässä vuosisataisjuhlissa paikallinen ja kansallinen menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus pyrittiin kietomaan yhteen.⁵⁷ Etelä-Pohjanmaalla vuoden 1918 valkoista perintöä pidettiin yllä

53. Pekka Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*. WSOY 1961; Sirkka Ahonen, Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa Pauli Kettunen & Hannu Simola (toim.) *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. SKS 2012, 144–175; Helene Laurent, *Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955*. Helsingin yliopisto 2017; Sophy Bergenheim, *Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla. Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla*. Helsingin yliopisto 2020.
54. Pauli Kettunen, Democratic Welfare Nationalism and Competitive Community. Changing Ideals of Social Harmony in the Regulation of Capitalism. Teoksessa Pauli Kettunen, Saara Pellander & Miika Tervonen (toim.) *Nationalism and Democracy in the Welfare State*. Edward Elgar Publishing 2022, 74–75.
55. Peter Aronsson et al., Nordic National Histories. Teoksessa Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Palgrave Macmillan 2008, 256–282.
56. Suomea koskien ks. Tanja Vahtikari, ”Washing Away the Dirt of the War Years”. History, Politics and the Reconstruction of Urban Communities in Post-World War II Helsinki. Teoksessa Stefan Couperus & Harm Kaal (toim.) *(Re)Constructing Communities in Europe, 1918–1968. Senses of Belonging Below, Beyond and Within the Nation-State*. Routledge 2017, 65–84; Länsi-Saksaa koskien ks. Jeremy De Waal, The Turn to Local Communities in Early Post-War West Germany. The Case of Hamburg, Lübeck and Bremen, 1945–65. Teoksessa Stefan Couperus & Harm Kaal (toim.) 2017, 130–150.
57. Tanja Vahtikari, ”Ei minkään Saarijärven Paavon tarinaa.” Vuosisataisjuhla menneisyyden ja tulevaisuuden välittäjänä jälleenrakennusajan Helsingissä. Teoksessa Mervi Kaarninen, Tanja Vahtikari & Timo Vilén (toim.) *Kaupunki tapahtumien näyttämönä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1423. SKS 2016, 35–64; Tanja Vahtikari, Post-War Urban Pageants in Finland. Representation, Participation and Power. Teoksessa Simon Gunn & Tom Hulme (toim.) *New Approaches to Governance and Rule in Urban Europe Since 1500*. Routledge 2020, 150–168; Ville Kivimäki, Sodan synnyttämä maakunta (1936–1952). Teoksessa Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.) *Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II*. Edita 2019, 423–427.

varsin luontevasti myös toisen maailmansodan jälkeen toisin kuin muualla maassa, jossa valkoisen muistikulttuurin renessanssi koettiin vasta kylmän sodan päätyttyä.⁵⁸ 1980- ja 1990-lukujen taitteessa Euroopan yhteisö (EY) puolestaan korosti "alueiden Eurooppaa" kansallisen identiteetin vahvistajana hälventääkseen eri maiden pelkoja kansallisten kulttuurien katoamisesta integraation myötä.⁵⁹

Nationalismin uskonnon kaltaisuus on teema, jota on tutkimuksessa avattu suhteellisen runsaasti. Nationalismi ei tarjoa selviä ratkaisuja yhteiskunnallisiin ongelmiin muiden ismien tavoin vaan luo kokemusta yhteenkuulumisesta ikuisen kansakuntaan. Sotaretoriikassa ja -kokeumuksessa nationalismi voi toimia vakuutuksena kuolemaa vastaan: sotauhrit jatkavat elämäänsä sankarivainajina, uhri ei ole ollut turha. Tällaisen väkivaltaan perustuvan, transsendentin "uhrinationalismin" tarjoamat merkitykset ja vastaukset ovat etenkin kansakunnan rakennus- ja poikkeusaikoina lähempänä uskonnollisuutta kuin sekulaareja ideologioita.⁶⁰ Yksi tapa ajatella toisen maailmansodan jälkeistä murrosta nationalismissa onkin nähdä kuuman uhrinationalismin tekevän asteittain tilaa lauhtuneelle hyvinvointivaltionationalismille.⁶¹

Uskontoa muistuttavien piirteidensä lisäksi nationalismia on tarkasteltu suhteessa järjestäytyneeseen uskontoon, Suomessa erityisesti evankelisluterilaiseen kirkkoon.⁶² Uskonnollisen nationalismin ilmenemismuodot ovat vähentyneet suomalaisesta julkisuudesta vähitellen toisen maailmansodan jälkeen yleisen maallistumisen myötä. Toista maailmansotaa edeltävästä kirkon ja valtion vahvasta liitosta on asteittain

siirrytty monien harjoittamaan kulttuurikristillisyyteen, mikä näkyy vaikkapa joulun vietossa tai Suvivirsi-keskustelussa.⁶³ Toisen maailmansodan jälkeinen muutos uhrinationalismista hyvinvointivaltionationalismiin näkyy käytetyissä käsitteissä: yhteiskunta on korvannut isänmaan keskeisenä yhteenkuuluvuutta kuvaavana terminä. Uhrit ja isänmaa eivät ole käsitteinä toki kadonneet.

Nationalismia on mahdollista lähestyä myös poliittisen uskonnon tai kansalaisuskonnon näkökulmista.⁶⁴ Kansalaisuskonto on kuitenkin kansakuntaan ja poliittiseen järjestelmään sovellettu ideologia tai eräänlainen käyttöohje. Demokraattisessa yhteiskunnassa korostuvat parlamentarismen pyhät instituutiot ja kansalliset symbolit, kansakunnan historia ja tulevaisuus sekä esimerkiksi näkemykset omasta itsestä suhteessa muihin.⁶⁵ Uskontotieteilijä Jere Kyyrö on sovittanut kansalaisuskonnon käsitettä 2000-luvun mediavälitteisiin kiistoihin Mannerheimfiktiossa. Kansakunnan muuttuvat pyhydet ja rajat tulevat näkyviksi banaaleissa mediakiistoissa.⁶⁶ Nationalismin uskonnon kaltaisuutta on tarkasteltu vähemmän 1900-luvun jälkipuolen tai 2000-luvun viitekehyksissä, jotka eivät enää ole edustaneet kansakunnan aktiivista rakennusaikaa tai "sankariaikaa". Kiinnostavaa olisikin pohtia esimerkiksi hyvinvointivaltionationalismin ja kansalaisuskonnon välisiä suhteita toisen maailmansodan jälkeisellä ajalla.

Teemanumeron sisältö

Teemanumeromme tutkimusartikkeleista kolme ensimmäistä tarkastelee nationalismin muutoksia ja jatkuvuuksia toisen maailmansodan jäl-

58. Tiina Kinnunen, *The Post-Cold War Memory Culture of the Civil War. Old-New Patterns and New Approaches*. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill 2014, 408–413; Tuomas Tepora, *Changing Perceptions of 1918. World War II and Post-War Rise of the Left*. Teoksessa Tepora & Roselius (toim.) 2014, 375.

59. Heikki Kirkinen, *Maakuntien Eurooppa ja Suomi*. Otava 1991.

60. Tepora 2011; Ninian Smart, *Religion, Myth, and Nationalism*. Teoksessa Peter H. Merkl & Ninian Smart (toim.) *Religion and Politics in the Modern World*. New York University Press 1983.

61. Vrt. Peter Sloterdijk, *Theorie der Nachkriegszeiten. Bemerkungen zu den deutsch-französischen Beziehungen seit 1945*. Suhrkamp 2008.

62. Kemppainen 2006; Tilli 2014; André Swanström, *Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Atena 2018.

63. Ilkka Koironen et al., *Kristillisestä valtiosta kulttuuriseen kristillisyyteen. Kristillinen nationalismi 2020-luvun Suomessa*. Teoksessa Petra Kuivala & Annaleena Sevillano (toim.) *Kristinusko ja nationalismi. Kristendom och nationalism. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 113 (2023), 96–129.

64. Robert N. Bellah, *Civil Religion in America*. *Dædalus*, 96:1 (1967), 1–21; Sulkunen 1986.

65. Emilio Gentile, *Politics and Religion*. Princeton University Press 2006 (italiankielinen alkuteos 2001).

66. Jere Kyyrö, *Mannerheim ja muuttuvat tulkinnat. Mediatisoitunut kansalaisuskonto 2000–2010-lukujen kulttuurikiistoissa*. Nykykulttuuri 2019.

keen. Takehiro Okabe analysoi suomalaisten ja neuvostoliittolaisten tutkijoiden välisiä kiistoja ja keskusteluja Kalevalasta kylmän sodan alkuvuosina ja pohtii, kuinka tutkijat näin rakensivat suomalaisen ja karjalaisen kielialueen välisiä rajoja ja yhteyksiä uudessa geopoliittisessa tilanteessa. Okaben näkökulma avaa edelleen sitä, millaista ajatusta suomalaisesta kansakunnasta kiistoissa muotoiltiin ja kuinka kiistat vaikuttivat suomalaisen kansakuntakokemuksen jatkuvuuteen ja murrokseen kylmän sodan alussa. Neuvostotutkijat korostivat kalevalaisen kansanrunouden alkuperäistä karjalaisuutta. Hävityn sodan jälkeen suomalaistutkijat pyrkivät puolestaan pelastamaan sotaa edeltäneistä Kalevala-tulkinnoista eräitä heille keskeisiä elementtejä kuten Elias Lönnrotin roolin eepoksen luojana tai tutkijoiden harjoittaman kansanrunouden keruun merkityksen. Samalla he tekivät pesäeron Suur-Suomi-aatteeseen. Okaben artikkeli tuo esiin, kuinka jatkosodan päättyessä kuopatuksi ajateltu nationalistinen heimoaate jatkoi elämäänsä sodan jälkeen muuntuneessa muodossa ja yllättävissä yhteyksissä.

Jutta Ahlbeck, Hanna Lindberg ja Mats Wickström tarkastelevat artikkelissaan suomenruotsalaisen vähemmistönationalismin muotoutumista Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. He lähestyvät ilmiötä tutkimalla keskustelua ja ”haasteita”, joita seka-avioliitot ruotsin- ja suomenkielisten välillä aiheuttivat suomenruotsalaisessa julkisuudessa ja politiikassa. Toista maailmansotaa edeltäneet kieliriidat ja aitosuomalaisuus olivat pitäneet yllä rajaa kieliryhmien välillä. Toisen maailmansodan aikainen kielirauha puolestaan sysäsi kielierimielisyydet hetkeksi taka-alalle – samalla kun kielirajat ylittänyt rakkaus alkoi yleistyä sodanjälkeisten yhteiskunnallisten muutosten seurauksena. Ruotsinkielisessä vähemmistönationalismissa tämä muutos näyttäytyi uhkana oman etnisesti määritellyn ryhmän olemassaololle. Kirjoittajat analysoivat tapoja, joilla lehdistö, poliitikot ja tutkijat kuvailivat sosiaalisesti ongelmaksi nimettyä ilmiötä ja kuinka he yrittivät kamppailla sitä vastaan.

Kansakunnan tuleamista osaksi suomalaisperheiden intiimiä perhe-elämää tarkastelevat artikkelissaan myös Tanja Vahtikari, Jenni Rääkönen ja Henrik Mattjus. He analysoivat hyvinvointivaltion ja nationalismin suhdetta tutkimalla äitiyspakkausta, joka oli esitelty ensi kertaa

Suomessa osana vuoden 1937 äitiysavustuslakia. Tuomalla yhteen kokemuksen historian, sosio-materiaalisuuden ja arkipäiväistyneen nationalismin näkökulmia he lähestyvät äitiyspakkausta arjen esineenä ja kansakunnan kokemisen sekä kansakuntaan kiinnittymisen välineenä. Kirjoittajat osoittavat nationalismin muutoksen toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Äitiysavustukseen sen varhaisvaiheessa liittyneet avoimen nationalistiset merkityksenannot arkipäiväistyivät 1950-luvulta alkaen, kun äitiyspakkaus institutionalisoitui osaksi hyvinvointivaltion hyvän vanhemmuuden käytäntöjä ja kun perheet ottivat pakkauksen omakseen. Äitiyspakkauksen esimerkki osoittaa, kuinka nationalismia tuotetaan ja se muovautuu myös ihmiskehojen ja materiaalisuuden arkisissa ja tilanteellisissa kohtaamisissa.

Teemanumeron kahdessa jälkimmäisessä tutkimusartikkelissa keskitytään vuoden 1990 jälkeiseen murrosaikaan suomalaisessa nationalismissa. Tuomas Tepora ja Ville Yliaska analysoivat 1990-luvun alun suomalaista nationalismikeskustelua. Kylmän sodan päättyminen, Euroopan integraatio ja talouslama loivat ympäristön, jossa älymystö koki tarvetta purkaa ja sanoittaa suomalaisuuden olemusta sekä kartoittaa, millaiseksi suomalaisuus muutoksessa muovautuisi. Debatettiin osallistui erityisesti niin sanottujen kansallisten tieteiden edustajat kuten historioitsijat ja etnologit sekä yhteiskuntatieteilijät. Fennomanian perinteitä noudattaen he asettuivat välittäjiksi kansan ja eliitin väliin, joista jälkimmäisen uumoiltiin irtautuvan yhteisestä kansakunnasta. Keskustelussa korostettiin kansallisen identiteetin joustavuutta ja jatkuvuutta muutoksista huolimatta, mutta näennäisestä yksituumaisuudesta huolimatta älymystön näkemykset suomalaisuuden merkityksestä ja tulevaisuudesta vaihtelivat melkoisesti. Kirjoittajat esittävät, että 1990-luvun keskusteluja kansakunnasta ei ole hedelmällistä tarkastella vain arkipäiväistyneen ja banaalin nationalismin näkökulmista. Sen sijaan ”Suomesta” tuli 1990-luvun alussa aktiivisen pohdinnan ja rakentamisen kohde – kirjoittajat nimittävät tätä ”haaleaksi nationalismiksi” erotuksena kuumasta, kansakunnan aktiivisen rakennusvaiheen nationalismista ja arkipäiväistyneestä banaalista nationalismista.

Karri Lehtinen tutkii kansakunnan rakentumista osana internetkulttuuria analysoimalla

nationalismin ilmentymistä vuonna 2005 avatun YouTube-sivuston videoissa, jotka käsittelevät Suomen vuonna 1995 voittamaa jääkiekon maailmanmestaruutta. Lehtinen tarkastelee MM95-videoita ja niiden vastaanottoa käyttäen apunaan yllä esiteltyä Michael Billigin teoriaa banaalista nationalismista. YouTuben alkuvuosina suomalaisista kansakuntakokemusta rakennettiin internetin kansainvälisessä ympäristössä korostetulla vastakkainasettelulla ruotsalaisten kanssa. Suomen jääkiekkomaajoukkueen voittamien uusien maailmanmestaruuksien ja internet-kulttuurin muuttumisen myötä MM95-videot ovat vähitellen muuttuneet keskustelualustaksi toisten suomalaisten kanssa. MM95-videoista on tullut vuorovaikutteinen foorumi kansallisten ”saavutusten” nostalgiselle muistelulle.

Viiden tutkimusartikkelin jälkeen Tuomas Laine-Frigren palaa esseessään suomalaisista lastensiiroista toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Laine-Frigren osoittaa koskettavasti, kuinka eri maiden välillä liikkuneiden lasten kokemusmaailmat eivät usein sopineet yhteen aikakauden kansallisten ajattelutapojen ja rajanvetojen kanssa. Muuttuvissa ympäristöissä ja edestakaisten muuttojen seurauksena lapset saattoivat kokea moninkertaista vierautta, mutta toisaalta lapset myös kiintyivät uusiin ihmisiin ja paikkoihin, eivätkä välttämättä enää tunteneet entistä kotiaan ja kotimaataan omakseen. Lasten ylirajaiset kokemukset ovat olleet pulmallisia käsittää myös historiankirjoitukselle, jonka lähtökohtana on valtio- ja kansallisuusrajojen luonnollisuus.

Laine-Frigrenin antamat esimerkit lasten ristiriitaisista kokemuksista tuovat konkreettisen tavalla esiin yhden teemanumeromme keskeisistä kysymyksistä. Kansakuntaa ja sen rajoja rakennetaan arkisissa käytännöissä, jotka usein jäävät näkymättömiin ja jotka vasta rajojen ylittäminen paljastaa. Kansalliset ajattelutavat mää-

rittävät ja normittavat yksilön kokemuksia ulkoapäin mutta myös sisäistettyinä kokemusmalleina. Ihmisillä on silti eri tilanteissa vaihtelevia mahdollisuuksia säädellä suhdettaan kansakuntaan. Välillä tunnemme ja koemme voimakkaan ”kansallisesti”, välillä olemme tässä suhteessa kriittisiä tai välinpitämättömiä. Subjektivistien ja tilannesidonnaisten tekijöiden lisäksi tähän vaikuttavat eri ajanjaksoina vallitsevat jaetut tulkinnat kansakunnan merkityksistä, jotka puolestaan elävät historiallisesti. Teemanumeromme tuo esiin näitä nationalismin ja kansakuntakokemuksen muutoksia ja jatkuvuuksia sekä ihmisten aktiivista roolia niissä vuosien 1944 ja 1990 yhteiskunnallisten murroskausien jälkeen.

Dosentti **Ville Kivimäki** on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusjohtaja. Hän johtaa lisäksi Suomen Akatemian tutkimushanketta ”Epätasa-arvoinen sota. Haavoittuvuus, stressi ja selviytyminen Suomen armeijassa toisen maailmansodan aikana” Tampereen yliopistossa. **Sähköposti:** ville.kivimaki@finlit.fi

Tuomas Tepora on Helsingin yliopiston dosentti ja työskentelee yliopistotutkijana Tampereen yliopistossa. Hän johtaa Suomen Akatemian tutkimushanketta ”Himmeä voitto. Kylmän sodan jälkeinen kokemushistoria Suomessa 1989–1995” Tampereen yliopistossa. **Sähköposti:** tuomas.tepora@tuni.fi

Dosentti **Tanja Vahtikari** työskentelee yliopistonlehtorina ja johtaa Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikön Eletty kansakunta -tutkimusryhmää Tampereen yliopistossa. **Sähköposti:** tanja.vahtikari@tuni.fi

Ville Yliaska on filosofian tohtori, joka työskentelee yliopistonlehtorina Lapin yliopistossa. **Sähköposti:** ville.yliaska@ulapland.fi